SCIENCE CONNECTS PEOPLE

INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL OF

2026 / No. 1(1)

Contemporary Pedagogical and Philological Research

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA BILINGVIZM SHAROITIDA IJTIMOIY-KOMMUNIKATIV KOMPETENTSIYALARNI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK ASOSLARI

Asqarova Gulziraxon Shuxratjon qizi

Qo‘qon davlat universiteti, Ta’lim va tarbiya nazariyasi va metodikasi (Maktabgacha ta’lim) mutaxassisligi 1-kurs magistranti

Annotatsiya. Maqolada ikki tilli (bilingvizm) muhitdagi maktabgacha yoshdagi bolalarda ijtimoiy-kommunikativ kompetentsiyalarni rivojlantirishning pedagogik asoslari nazariy-tahliliy yondashuv asosida yoritilgan. Bilingvizm turlari va ijtimoiy-kommunikativ kompetentsiya tarkibi aniqlashtirilib, ijtimoiy-madaniy nazariya, tillarning o‘zaro bog‘liqligi gipotezasi, kommunikativ kompetentsiya va ekologik tizimlar nazariyalari tahlil qilindi. Oltita pedagogik tamoyil, pedagogik shartlar, metod va vositalar hamda to‘rt komponentli pedagogik model taklif etildi.

Kalit so‘zlar: bilingvizm, ijtimoiy-kommunikativ kompetentsiya, maktabgacha yoshdagi bolalar, pedagogik asoslar, o‘yin, oila bilan hamkorlik, ona tili.

Аннотация. В статье на основе теоретико-аналитического подхода рассмотрены педагогические основы развития социально-коммуникативных компетенций у детей дошкольного возраста в условиях билингвизма. Уточнены виды билингвизма и структура социально-коммуникативной компетенции, проанализированы социокультурная теория, гипотеза взаимозависимости языков, теории коммуникативной компетенции и экологических систем. Предложены шесть педагогических принципов, условия, методы и четырёхкомпонентная модель.

Ключевые слова: билингвизм, социально-коммуникативная компетенция, дошкольники, педагогические основы, игра, взаимодействие с семьёй, родной язык.

Abstract. The article examines, from a theoretical and analytical perspective, the pedagogical foundations for developing social-communicative competences in bilingual preschool children. It clarifies types of bilingualism and the structure of social-communicative competence and analyses sociocultural theory, the linguistic interdependence hypothesis, communicative competence and ecological systems theories. Six pedagogical principles, conditions, methods and a four-component pedagogical model are proposed.

Keywords: bilingualism, social-communicative competence, preschool children, pedagogical foundations, play, family partnership, mother tongue.

Kirish

Bugungi kunda ko‘p tillilik global hodisaga aylangan bo‘lib, O‘zbekistonda ham turli millat va elat vakillari birga yashashi sababli maktabgacha yoshdagi ko‘plab bolalar bir vaqtning o‘zida ikki til muhitida – oilada ona tilida, maktabgacha ta’lim tashkilotida (MTT) esa davlat tilida yoki boshqa tilda – muloqot qiladi. Ikki tilli (bilingv) muhit bolaning bilish va ijtimoiy rivojlanishi uchun keng imkoniyatlar yaratadi, biroq u to‘g‘ri tashkil etilmasa, bola muloqotda qiyinchilikka uchrashi, o‘zini erkin ifoda eta olmasligi va tengdoshlar bilan munosabatda ishonchsizlikni his etishi mumkin [8; 9].

Maktabgacha ta’lim va tarbiya to‘g‘risidagi qonun hamda “Ilk qadam” milliy o‘quv dasturi bolani har tomonlama rivojlantirishni, shu jumladan uning nutqiy va ijtimoiy kompetensiyalarini shakllantirishni asosiy vazifa sifatida belgilaydi [1; 2]. Davlat tili haqidagi qonun davlat tilining maqomini mustahkamlash bilan birga, boshqa millat vakillarining ona tillarini hurmat qilish va rivojlantirish uchun sharoit yaratishni nazarda tutadi [3]. Bu yo‘nalishlarning uyg‘unligi tarbiyachidan bilingv bolalar bilan ishlashning ilmiy asoslangan metodikasini talab qiladi.

Bilingvizm masalalari xorijiy fanda keng o‘rganilgan: J. Kammins tillarning o‘zaro bog‘liqligi gipotezasini [12], E. Byalistok bilingvizm va bola bilish rivojlanishi

aloqasini [9], K. Beyker va O. Garsiya ikki tilli ta’lim modellarini [8; 13], F. Jenesi va hamkasblari ikki tilli bolalar nutqi rivojlanishini [14] yoritgan. Ijtimoiy-madaniy yondashuv L.S. Vigotskiy [6], kommunikativ kompetentsiya tushunchasi D. Haymz [15] hamda M. Kanal va M. Suen [11] asarlarida asoslangan. Biroq bilingvizm sharoitida ijtimoiy-kommunikativ kompetentsiyalarni rivojlantirishning pedagogik asoslarini nazariyalar, tamoyillar, shartlar va metodlar yaxlitligida ko‘rsatish, ayniqsa o‘zbek tilidagi pedagogik adabiyotlarda, bizning fikrimizcha, yetarlicha ishlab chiqilmagan.

Tadqiqotning maqsadi – bilingvizm sharoitida maktabgacha yoshdagi bolalarda ijtimoiy-kommunikativ kompetentsiyalarni rivojlantirishning pedagogik asoslarini nazariy tahlil asosida aniqlash va pedagogik modelini taklif etishdir. Maqsadga erishish uchun asosiy tushunchalarni aniqlashtirish, nazariy yondashuvlarni tahlil qilish, pedagogik tamoyillar, shartlar va metodlarni asoslash hamda rivojlantirish modelini ishlab chiqish vazifalari belgilandi.

Materiallar va metodlar

Tadqiqot nazariy-tahliliy xarakterda bo‘lib, uning materiali sifatida 16 ta manba – normativ hujjatlar, bilingvizm, kommunikativ kompetentsiya va bola rivojlanishiga oid fundamental xorijiy va rus tilidagi ilmiy asarlar hamda pedagogika nazariyasi bo‘yicha mahalliy darsliklar tanlandi. Manbalar mavzuga mosligi, ilmiy obro‘si va nazariy ahamiyati mezonlari asosida saralandi. Tadqiqotda kontent-tahlil (manbalardan asosiy g‘oyalarni ajratish), qiyosiy tahlil, tizimli yondashuv, umumlashtirish va pedagogik modellashtirish usullari qo‘llanildi. Maqolada eksperiment yoki so‘rov ma’lumotlari keltirilmagan; olingan xulosa va model keyingi bosqichda tajriba-sinov orqali tekshirilishi lozim.

Natijalar

Asosiy tushunchalar.

SCIENCE CONNECTS PEOPLE

Bilingvizm – shaxsning ikki tilda muloqot qila olish qobiliyatidir. Bolalar bilingvizmi o‘zlashtirish tartibiga ko‘ra ikki turga bo‘linadi: simultan, ya’ni ikki til bola hayotining dastlabki yillaridan bir vaqtda o‘zlashtiriladi, va ketma-ket, ya’ni ikkinchi til ona tili asoslari shakllangandan keyin, masalan, MTTga kelgach o‘zlashtiriladi [8; 14]. Ikkinchi tilning ona tiliga munosabatiga ko‘ra additiv bilingvizm (ikkinchi til ona tilini siqib chiqarmay, unga qo‘shiladi) va subtraktiv bilingvizm (ikkinchi til ona tilini siqib chiqaradi) farqlanadi [8; 13]. Pedagogik nuqtai nazardan birinchisi maqsadga muvofiq hisoblanadi.

Ijtimoiy-kommunikativ kompetentsiya deganda bolaning kattalar va tengdoshlar bilan muloqotga kirishishi, o‘z fikr va his-tuyg‘ularini ifodalashi, boshqalarni tinglashi va tushunishi, hamkorlikda faoliyat yuritishi hamda ijtimoiy me’yorlarga amal qilishi uchun zarur bilim, ko‘nikma va munosabatlar majmui tushuniladi. D. Haymz kommunikativ kompetentsiyani nafaqat til bilimi, balki tilni muayyan ijtimoiy vaziyatda to‘g‘ri qo‘llay olish qobiliyati sifatida talqin qilgan [15]. M. Kanal va M. Suen uni grammatik, sotsiolingvistik, diskursiv va strategik komponentlarga ajratgan [11]. Maktabgacha yosh uchun bu tuzilmani quyidagicha moslashtirish mumkin: til komponenti (lug‘at, talaffuz, gap tuzish); pragmatik komponent (kimga, qachon, qanday murojaat qilishni bilish); ijtimoiy-hissiy komponent (empatiya, hamkorlik, mojaroni hal etish); strategik komponent (tushunmaganda so‘rash, ishora va tasvirdan foydalanish).

Nazariy yondashuvlar tahlili.

Tahlil beshta nazariy yondashuvni ajratish imkonini berdi (1-jadval).

1-jadval. Nazariy yondashuvlar va ularning pedagogik xulosalari

Yondashuv	Asosiy g‘oya	Pedagogik xulosa
Ijtimoiy-madaniy nazariya (L.S. Vigotskiy) [6]	Nutq va tafakkur ijtimoiy o‘zaro ta’sirda rivojlanadi; yaqin rivojlanish zonasi	Tarbiyachi va tengdosh yordamida muloqotni bosqichma-bosqich murakkablashtirish
Tillarning o‘zaro bog‘liqligi (J. Kammins) [12]	Ona tilidagi tushuncha va ko‘nikmalar ikkinchi tilga ko‘chadi	Ona tilini qo‘llab-quvvatlash ikkinchi tilni o‘zlashtirishga xalaqit bermaydi
Kommunikativ kompetentsiya (D. Haymz; M. Kanal, M. Suen) [11; 15]	Til bilimi bilan birga uni ijtimoiy vaziyatda qo‘llash qobiliyati zarur	Muloqot real va ma’noli vaziyatlarda o‘rgatiladi
Ekologik tizimlar nazariyasi (U. Bronfenbrenner) [10]	Bolaga oila, MTT va jamiyat birgalikda ta’sir qiladi	Oila va MTT hamkorligi zarur
Tushunarli axborot (S. Krashen) [16]	Til tushunarli va qiziqarli muhitda yaxshi o‘zlashtiriladi	Vizual vositalar, ishora va takrorlash bilan til muhitini tushunarli qilish

Ushbu yondashuvlar umumiy xulosaga olib keladi: ijtimoiy-kommunikativ kompetentsiya faqat til o‘rgatish bilan emas, balki ona tilini qo‘llab-quvvatlash, ma’noli ijtimoiy o‘zaro ta’sir va oila bilan hamkorlikning uyg‘unligi orqali rivojlanadi.

Pedagogik tamoyillar.

Nazariy tahlil asosida quyidagi oltita pedagogik tamoyil ajratildi:

ona tilini qo‘llab-quvvatlash: ikkinchi til ona tili hisobiga emas, unga qo‘shimcha sifatida o‘zlashtiriladi;

til muhitining izchilligi: tarbiyachi qaysi tilda, qachon muloqot qilishini aniq belgilaydi, bola uchun til tanlovi tushunarli bo‘ladi;

faoliyat va o‘yin orqali o‘rganish: til muloqot jarayonida, o‘yin va amaliy faoliyatda o‘zlashtiriladi [7];

tushunarlilik: nutq vizual vositalar, ishora, ifodali intonatsiya va takrorlash bilan qo‘llab-quvvatlanadi [16];

madaniy-qadriyatli yondashuv: ikkala til va madaniyatga hurmat, xalq og‘zaki ijodidan foydalanish;

individual yondashuv va oila bilan hamkorlik: bolaning til tajribasi va oilaviy til muhiti hisobga olinadi [10].

Pedagogik shartlar, metod va vositalar.

Rivojlantirishning pedagogik shartlari quyidagilardan iborat: MTTda til muhitining maqsadli tashkil etilishi (til burchaklari, rasmli yozuvlar, ikki tilli kartochkalar); tarbiyachining bilingvizm va kommunikativ metodika bo‘yicha tayyorgarligi; bolaning ona tilini hurmat qilish va uni qo‘llashga ruxsat berish; oila bilan muntazam hamkorlik; kuzatuv asosida individual rivojlanish xaritasini yuritish [4; 5].

Asosiy metod va vositalar sifatida rolli va syujetli o‘yinlar (“Do‘kon”, “Shifokor”, “Oila”) [7], dramatizatsiya va qo‘g‘irchoq teatri, xalq og‘zaki ijodi namunalari (ertak, topishmoq, sanama, qo‘shiq) ikki tilda, juftlikda va kichik guruhda hamkorlikdagi o‘yin-topshiriqlar, loyiha faoliyati (“Mening oilam”, “Bayram”), rasm bo‘yicha hikoya, shuningdek, kundalik jarayonlardagi (kiyinish, ovqatlanish, sayr) muloqot tavsiya etiladi.

Tarbiyachi faoliyati va oila bilan hamkorlik.

Bilingv bolalar bilan ishlashda tarbiyachi til namunasi va ishonchli muhit yaratuvchisi hisoblanadi. U bola ona tilida javob berganda uni rad etmaydi, balki mazmunni qabul qilib, uni davlat tilidagi sodda ibora bilan mayin to‘ldiradi (masalan, bola ona tilida “suv” desa, tarbiyachi “Ha, suv ichmoqchisan, marhamat, suv ichamiz” deydi). Kun tartibi rasmli jadval bilan ko‘rsatilsa va kundalik ibora hamda so‘zlar takrorlanib tursa, til muhiti bola uchun tushunarli bo‘ladi [16]. Oila bilan hamkorlikda ota-onalarga uyda ona tilidagi boy muloqotni (ertak aytish, kitob o‘qish, kundalik suhbat) saqlash, MTTda o‘rganilayotgan kundalik iboralar ro‘yxati bilan tanishtirish va bolaning muvaffaqiyatlarini birgalikda e’tirof etish tavsiya etiladi [8; 10].

Mashg‘ulot fragmenti namunasi.

Masalan, “Do‘kon” rolli o‘yinida tarbiyachi avval rasmli kartochkalar bilan mahsulot nomlarini ikki tilda ko‘rsatadi, so‘ng bolalar sotuvchi va xaridor rollarida

SCIENCE CONNECTS PEOPLE

“Assalomu alaykum, menga ... bering”, “Marhamat”, “Rahmat” kabi iboralarni qo‘llaydi. O‘yin oxirida tarbiyachi bolalar bilan “Nima uchun rahmat dedik?” savoli orqali muloqot odobini muhokama qiladi. Bunday fragment til komponentini (lug‘at), pragmatik komponentni (murojaat odobi) va ijtimoiy-hissiy komponentni (hamkorlik, navbat kutish) bir vaqtda rivojlantiradi [7].

Pedagogik model.

Taklif etilayotgan model to‘rt komponentdan iborat. Maqsadli komponent ijtimoiy-kommunikativ kompetentsiyaning to‘rt tarkibiy qismini rivojlantirishni belgilaydi. Mazmuniy komponent til, pragmatika, ijtimoiy-hissiy va strategik ko‘nikmalarni qamrab oladi. Jarayoniy komponent uch bosqichda amalga oshiriladi: moslashtirish (til muhiti bilan tanishtirish, ishonchli munosabat o‘rnatish), rivojlantirish (o‘yin, dramatizatsiya, loyiha) va mustahkamlash (mustaqil muloqot, oila bilan hamkorlikdagi faoliyat). Natijaviy-baholash komponenti kuzatuv indikatorlariga tayanadi: bola oddiy so‘rov va javoblar bilan muloqotga kirishadi; tengdoshi bilan o‘yinda kelishadi va navbat kutadi; tushunmaganda so‘raydi yoki ishora va tasvirdan foydalanadi; o‘z his-tuyg‘usini so‘z bilan ifodalaydi; mojaroli vaziyatda yechim taklif qiladi.

Rivojlanishni kuzatish va baholash.

Kompetentsiyalar rivojlanishini baholashda test emas, balki o‘yin va kundalik vaziyatlardagi kuzatuv asosiy usul hisoblanadi. Har bir komponent bo‘yicha uch daraja ajratish tavsiya etiladi: boshlang‘ich (bola tarbiyachi yordami bilan muloqot qiladi), o‘rta (qisman mustaqil) va yuqori (mustaqil va moslashuvchan). Kuzatuv natijalari chorakda bir marta jamlanadi va ota-onalar bilan muhokama qilinadi. Baholashning maqsadi bolani solishtirish emas, balki unga mos qo‘llab-quvvatlash usullarini tanlashdir.

Muhokama

Olingan natijalar xorijiy tadqiqotlar xulosalari bilan mos keladi: ona tilini qo‘llab-quvvatlash ikkinchi tilni o‘zlashtirishga to‘siq bo‘lmay, aksincha, unga asos yaratadi [8; 12]. Ikki tilli bolalar nutqida ikki tilni aralashtirish (kodlarni almashtirish) holatlari kuzatilishi tabiiy bo‘lib, bu til rivojlanishidagi kamchilik emas, ikki til tizimidan foydalanish belgisi sifatida baholanadi [14]. Shu sababli tarbiyachi bolani bunday holatda jazolamasligi, balki to‘g‘ri nutq namunasini mayin berishi kerak. Bilingvizmning bolaning bilish jarayonlariga ijobiy ta’siri haqidagi fikrlar mavjud [9], biroq bu masala bo‘yicha ilmiy bahslar davom etmoqda va natija bolaning til muhiti sifatiga bog‘liq.

Ko‘plab oilalarda bola uchun ikkinchi til MTTga kelgach, ya’ni ketma-ket o‘zlashtiriladi, shu sababli taklif etilgan modeldagi moslashtirish bosqichi alohida ahamiyat kasb etadi: ona tilida muloqot qilishga ruxsat olgan bola MTT muhitiga ishonch bilan moslashadi va ijtimoiy faolligi ortadi [8; 14].

Taklif etilgan model Bronfenbrener nazariyasi doirasida oila va MTTni yagona tarbiyaviy tizimning ikki bo‘g‘ini sifatida ko‘rishni nazarda tutadi [10]; bu ota-onalar va mahalla ta’siri kuchli bo‘lgan mahalliy sharoitda ayniqsa muhim. Tadqiqotning cheklovi – u nazariy tahlilga tayanishi bo‘lib, model amaliyotda tekshirilmagan. Kelgusida tajriba-sinov ishlari (kuzatuv, tarbiyachilar va ota-onalar so‘rovi, tajriba va nazorat guruhlarini solishtirish) o‘tkazilishi tavsiya etiladi.

Xulosa

Tahlil natijasida quyidagi xulosalar chiqarildi. Birinchidan, bilingvizm sharoitida ijtimoiy-kommunikativ kompetentsiya til, pragmatik, ijtimoiy-hissiy va strategik komponentlardan iborat murakkab tuzilma sifatida qaralishi kerak. Ikkinchidan, uni rivojlantirishning nazariy asosini ijtimoiy-madaniy nazariya, tillarning o‘zaro bog‘liqligi gipotezasi, kommunikativ kompetentsiya va ekologik tizimlar nazariyalari tashkil etadi. Uchinchidan, ona tilini qo‘llab-quvvatlash, til muhitining izchilligi, o‘yin

orqali o‘rganish, tushunarlilik, madaniy-qadriyatli yondashuv va oila bilan hamkorlik tamoyillari samarali pedagogik ish uchun asos bo‘ladi. To‘rtinchidan, taklif etilgan to‘rt komponentli model MTT tarbiyachilari va metodistlari uchun amaliy yo‘nalish bera oladi, uning samaradorligi esa kelgusi tajriba-sinov ishlarida tekshirilishi zarur.

Amaliy tavsiyalar sifatida MTT tarbiyachilari uchun bilingvizm va kommunikativ metodika bo‘yicha metodik seminarlar o‘tkazish, guruhlarda til muhiti burchagini tashkil etish va ota-onalar uchun qisqa metodik qo‘llanma tayyorlash taklif etiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasining “Maktabgacha ta’lim va tarbiya to‘g‘risida”gi Qonuni. 2019-yil 16-dekabr, O‘RQ-595-son.

2. “Ilk qadam” milliy o‘quv dasturi. – T., 2026.

3. O‘zbekiston Respublikasining “Davlat tili haqida”gi Qonuni (yangi tahriri). 1995-yil 21-dekabr.

4. Mavlonova R.A., Vohidova N., Rahmonqulova N. Pedagogika. – T.: Fan va texnologiya, 2010.

5. Yo‘ldoshev J.G., Usmonov S.A. Pedagogik texnologiya asoslari. – T.: O‘qituvchi, 2004.

6. Выготский Л.С. Мышление и речь. – М.: Лабиринт, 1999.

7. Эльконин Д.Б. Психология игры. – М.: Педагогика, 1978.

8. Baker C. Foundations of Bilingual Education and Bilingualism. 5th ed. – Bristol: Multilingual Matters, 2011.

9. Bialystok E. Bilingualism in Development: Language, Literacy, and Cognition. – Cambridge: Cambridge University Press, 2001.

10. Bronfenbrenner U. The Ecology of Human Development. – Cambridge, MA: Harvard University Press, 1979.

11. Canale M., Swain M. Theoretical bases of communicative approaches to second language teaching and testing // Applied Linguistics. – 1980. – Vol. 1, No. 1. – P. 1–47.

12. Cummins J. Linguistic interdependence and the educational development of bilingual children // Review of Educational Research. – 1979. – Vol. 49, No. 2. – P. 222–251.

13. García O. Bilingual Education in the 21st Century: A Global Perspective. – Oxford: Wiley-Blackwell, 2009.

14. Genesee F., Paradis J., Crago M. Dual Language Development and Disorders. – Baltimore: Paul H. Brookes, 2004.

15. Hymes D. On communicative competence // Pride J.B., Holmes J. (eds.) Sociolinguistics. – Harmondsworth: Penguin, 1972. – P. 269–293.

16. Krashen S. Principles and Practice in Second Language Acquisition. – Oxford: Pergamon, 1982.